

Nemzeti kulturális intézményeink a fővárosban

A nemzeti összetartozás, azaz az emberek etnikai, származásbeli, nyelvi, történelmi hagyományokon alapuló (ahogyan mondani is szokás: sors-) közösségének tudata a 18. században alakult ki és – nem utolsó sorban a felvilágosodás, a francia forradalom és a napóleoni háborúk nyomán – a 19. században terjedt el. Ez a kulturális nemzetfogalom mindenütt megelőzte a nemzetállam állapotát, aminek egyik lényeges megnyilvánulása az, hogy újjászületésként, azaz a múltban feltételezett kedvező állapotok visszaállításának vágyaként jelentkezett. Magyarország azok közé az országok közé tartozik, amelyekben – és nemcsak a többség, hanem a nemzetiségek számára is – hiányoztak a nemzetállam létrejöttének feltételei. Itt az ideális állapotokat a középkor végi viszonyok (különösen Mátyás király kora) jelezték, a kultúrnemzet feltételeinek megvalósítását pedig olyan kulturális intézmények életre hívásától várták, amelyek megteremtését nem lehetett az idegen hatalomtól várni – de a polgárságot uralomra juttató forradalomtól sem, mint Franciaországban történt. A nemzeti kulturális intézmények alapítása ezért az ország összetartozás-tudatát a régi alkotmány értelmében megjelenítő nemesi rendre hárult. Megteremtésükben fontos szerepet játszottak az egyéni és társadalmi alapítványok, s ezek törvényesítésében a rendi országgyűlések, amelyeknek törvényalkotását uralkodói szentesítés pecsételte meg. Kulturális intézményeink keletkezésének ez a szokásos menete 1800 tájától a reformkorig, s a kiegyezés utáni magyar nemzetállam kormányai ezt az örökséget vették kezelésükbe.

A nemzeti kultúra alapvető intézményrendszeréről van szó: időrendben a legkorábbi a Széchényi Ferenc 1802-es könyvtár-adományából 1808-ban törvénybe iktatott, Közép-Európa viszonylatában a korai alapításúak közé tartozó Magyar Nemzeti Múzeum mint nemzeti könyvtár és eredetileg a régi *Kunst- und Wunderkammer* módján vegyes tartalmú gyűjtemény, s ezt követi 1825-ben az alapítók szándéka szerint eredetileg a magyar nyelvű tudományosság, irodalom és művészetek ápolására és művelésére szánt Tudós Társaság, a Magyar Tudományos Akadémia. A nemzeti kultúra intézményrend-

szerének megteremtésére irányuló korai szándékok között jelenik meg az Akadémiához hasonlóan a nyelv- és hagyományápolás szándékával életre hívott Nemzeti Színház megalapítása, központjában az állandó kőszínházzal, amely miután megvalósult az 1837-ben elkészült Pesti Magyar Színház épületében, 1840-ben nyerte el ezt a nevet. A nemzeti hagyományok ápolásának szándéka és az a remény, hogy általa a sajátosságok kifejezést nyerhetnek, inspirálta a művészeti akadémia követelését is – ez azonban hosszas vajúdás után, olyan korban teljesülhetett, amikor az akadémizmus már mindent jelentett, csak jót nem. A nemzeti kultúra intézményrendszerének talán legkésőbbi célkitűzése a műemlékvédelem lett. Az erre vonatkozó felhívást a Magyar Tudományos Akadémia nevében Toldy Ferenc főtitkár a forradalom előestéjén, 1847-ben tette közzé, kifejezetten azzal a megjegyzéssel, hogy civilizatórikus kötelezettségről van szó, amelyben követni kell a művelt világot. Jellemző, hogy ennek a kötelezettségnek kezdetben, az abszolutisztikus kormányzás időszakában egy osztrák birodalmi központi bizottság tett eleget, s miután annak illetékessége 1861-ben megszűnt, az önálló magyar szervezet talpra állítása évtizedek erőfeszítéseibe került.

A mai Nemzeti Színház (sorrendben a harmadik vagy negyedik, ki tudja, hogy a névre vagy az épületre kell-e figyelemmel lennünk?) előtt fiatal korunk híres színészei sorakoznak nosztalgikus mélabúval egy vízmedence előtt, amelyben a második nemzeti színházra utaló épületromok áznak. Ám amikor ma az ősi intézmények – pontosabban: ezek utódai – lebomlásának vagy szinte az alapokig menő visszabontásának jelenségeit tapasztaljuk, nem téveszthetjük szem elől, hogy az eredeti alapítások csak egy-egy magot jelentettek, amiből kiindulva később valóban a kultúra differenciálódását hozó fejlődés alkotta funkciókörök terebélyesedtek ki. Ez a tudományfejlődéssel lépést tartó differenciálódási folyamat a leglátványosabban a Magyar Nemzeti Múzeumban zajlott, mindenekelőtt a Széchényi nevet továbbvivő nemzeti könyvtár külön fejlődésével, amelynek fizikai elkülönülése csak 1985-ben valósult meg. Mindenekelőtt Pulszky Ferenc igazgatása alatt érték meg a korszerű specializáció feltételei: először 1871-ben a képzőművészeti gyűjtemény különválasztásával. Az ekkor alapított és az Akadémia palotájában elhelyezett

Országos Képtár vált a Szépművészeti Múzeum alapításának és 1906-ra való befejezésének kiinduló pontjává. 1873-ban ugyancsak a kor követelményeinek megfelelően született törvény az Iparművészeti és a Néprajzi Múzeum alapításáról – előbbinek épületét 1896-ban avatták fel, a néprajzi múzeumnak soha nem volt eredetileg is e célra tervezett háza. Legújabb kori, csak 1995-ös fejlemény az, hogy a Természettudományi Múzeum utolsó gyűjteményei is elhagyták a Nemzeti Múzeumot, amelynek véglegesen ezzel szilárdult meg történelmi-régészeti múzeum-jellege. Ez a kérdés már a két világháború között napirenden volt, a múzeum korábbi vezető szerepének visszaállítási kísérleteiben: Klebelsberg Kunó 1922-es Gyűjteményegyetem-konceptiója éppúgy ezt jelentette, mint Hóman Bálint 1934-es reformja, amely az Iparművészeti és a Néprajzi Múzeumot rendelte ismét az anyaintézmény alá. Hasonló – nemcsak elvi, hanem részben gyakorlati – viták kísérték az egyetemes és a nemzeti művészettörténeti gyűjtemények struktúráját is. Sinkó Katalin egyik utolsó művében, 2008-ban kiadott monográfiájában mutatta ki, hogy a „nemzeti képtár” különállásának alternatívája egyáltalán nem új keletű, s ezért az 1957-ben alapított és 1974-ben a budavári palotába költöztetett Nemzeti Galériának a Szépművészeti Múzeumba való beolvasztását sem azzal nem lehet indokolni, mintha alapítása kommunista kultúrpolitikai önkényen alapulna, sem a magyar művészet megfelelő kontextusba illesztésének szándékával. Hasonló folyamatokkal van dolgunk a Magyar Tudományos Akadémia történetében is: mindenekelőtt az eredeti nyelvi-kiadói feladatkörök mellett a tudományos – és egyre erőteljesebben a természettudományos – kutatások célul tűzésével és az egyetemi klinikák, laboratóriumok, szemináriumok szervezésével párhuzamos kutatóintézetek hálózatának már korábban elkezdődött, de döntően a második világháború után megvalósult kialakulásával. Hasonló jelenségeket mutat a színházak differenciálódása is. E folyamatokban mind nagyobb szerephez jutott a nemzetállam kultúrpolitikája. A modernizálódás folyamatával karöltve haladt az a folyamat, amelynek során a kezdeti alapítványi formákat az állami finanszírozás váltotta fel – ez a második világháború utáni újjáépítés, majd a politikai fordulat után vált kizárólagossá.

Mindez kifejezésre jut a szóban forgó intézmények urbanisztikai helyzetében és szerepében is. A legkorábban alapítottak és felépítettek következetesen a pesti városfalak előtti övezetben, a terjeszkedés és a városi fejlődés számára adott peremen helyezkedtek el, jelenlétükkel is hozzájárulva e területek urbanizációjához. Ez jellemzi mindenekelőtt a Magyar Nemzeti Múzeum helyének kiválasztását éppúgy, mint az első Nemzeti Színházét a Hatvani kapu előtt. A Magyar Tudományos Akadémia székházának – amely 1906-ig az Esterházy-képtárat is magába foglaló Országos Képtár székhelye is volt – az egykori Kirakodó tér északi határán való felépítése ugyanebbe a logikába illeszkedik. De a maga idején hasonlóan érvényesült a periferikus helykiválasztás, amely a kulturális intézmények jelenlététől központ kialakítását eredményezte, a későbbiek során is. A régi Múcsarnok a Sugár út legelső fejlesztési fázisához tartozott, új épülete pedig a keleti monumentális lezárását alkotó Hősök térének első építkezése során alakult ki; követte a Szépművészeti Múzeum. E központképződés értelme és tartalma nyilvánvaló és úgy látszik, máig vonzó. De periferikus volt építése idején az Iparművészeti Múzeum helyzete is. A kulturális intézményeknek ez a városfejlődést támogató, kezdeményező szerepe utóbb csökkent vagy megszűnt, amikor – már a két világháború között – meglévő nagy magán- vagy középületek ilyen célú hasznosítása vált általánossá. Nyilván ez dominál a kiscelli trinitárius kolostor, azaz Schmidt-kastély esetében, s nem a túlságosan is periferikus helyzet előnyei. Sikeresebb a belvárosi Károlyi-palota múzeumi pályafutása, katasztrófális a Curiáé, látványosan demonstratív a rezidencia-funkciókat kulturális funkcióra cserélő vári középületeké, mindenekelőtt az egykori királyi palotáé, amelynek eredetileg négy használója közül újabban szeretik elfelejteni a hajdani Munkásmozgalmi Múzeumot. A perifériák urbanizálódásában pionír-szerepet játszó kulturális intézmények hagyományának felújítására valamelyes reményt az utóbbi időben a Millenniumi városközpont ébresztett, ahol az akárhogyan is, de felépült Nemzeti Színházon és a Művészetek Palotáján kívül a kicsiny és szellemi tényezőként csekély Ludwig-múzeum csak nagyon halványan képviseli a múzeumi funkciót. Pedig lett volna hely ennek erősítésére, például a Néprajzi Múzeum, vagy bármely más felépítésére. Ám itt igazi urbanizáció sem volt a

cél: a Soroksári út nem lett utca, hanem megmaradt külvárosi autópálya-szakasznak.

Véleményem szerint az újkeletű múzeumi negyed-terveknek a fővárosban betöltött vagy betöltendő helyét ebben az összefüggésben lehet megítélni. Koncentrációjuk nemcsak egy fontos városi park építési telekként való kisajátítását jelenti, hanem a kulturális intézmények telepítése útján művelt aktív urbanizációtól való visszavonulást és sok intézménynek egy régebbi, már megrögzült központba zsúfolását is. Ezt nem lehet a várbeli épületegyüttes rendeltetésétől függetlenül szemlélni. A dilemma nem egyszerűen költözködés kérdése (galéria és könyvtár contra kormányzati – elnöki vagy miniszterelnöki – rezidencia, amely netán kastélymúzeum-szerűen funkcionáló turisztikai díszletkastélyként is működik), hanem a választás különféle, határozott jelentéseket hordoz.

Az uralkodói rezidencia kulturális közcélra fordítása olyan republikánus gesztus, amelynek üzenete meglehetősen világos a párizsi Louvre *musée de la République*-ká nyilvánítása óta – ezt a parlament által alapított londoni *British Museum* által tört utat, melynek véglegessége (gondoljunk csak a *Musée Napoléon-ra*, minden imperialisztikus műgyűjtemény nagy példaképe!) nem is volt teljes – különösen az európai dinasztiák első világháborút követő bukása után sokfelé követték. Elég csak – például a szentpétervári cári palotából létrejött leningrádi Ermitázst nem is említve – az osztrák *allerhöchstes Kaiserhaus Burg*-beli székhelye körül kialakított múzeumegyüttes sorsára gondolnunk, vagy a *königlich preussische Kunstsammlungen Staatliche Museen* néven együtt tartott örökségére. Ez a *Stadtschloss* köré települt, ahová a weimari időkben az iparművészeti múzeum költözött. Nem tudni, vajon e legutolsó funkciójában, vagy porosz királyi és birodalmi rezidenciaként kerül-e sor küszöbön álló rekonstrukciójára. Mindenesetre, sem a berlini *Museumsinsel*, sem a *Museum-squartier*-vel bővített bécsi együttes, amelyek nacionalizált múzeumokként is megőrizték kapcsolatukat az egykori rezidenciával, nem nevezhető igazán példaképnek, mert nem történeti formációkat őriznek, hanem egy mesterségesen és erőszakoltan létrehozott csoportosítást kezdeményeznek – valójában a múzeumi kultúra egyfajta gettósítását jelentik. A legtöbb helyen ennek ellentmondó tendenciát tapasztalunk: Párizsban pl. a *Musée d'Orsay* létrejötte óta

inkább a decentralizáció érvényesül, Berlinben mindig újra felmerül a megosztottság idején kialakult *Kulturforum* megtartásának és fejlesztésének gondolata. A dinasztikus kormányzati központok rezidenciáiban nacionalizálás útján végbement funkcióváltás legfontosabb ellenpéldája marad az Egyesült Államok kormányzati központjait magába foglaló, a Capitol és a Fehér Ház közötti *National Mall*-en a *Smithsonian Institution* múzeumait egyesítő koncentráció. Általában világos tipológiát alkotni lehetetlen, csak egy biztos, az, hogy a budapesti kulturális intézményszervezetben azután, hogy 1956 után a kormányzat lemondott a királyi palota rezidenciaként való megtartásáról, a mostani elképzelések szerint a kulturális rendeltetés szorulna vissza vagy háttérbe.

Mindezeknek a fejleményeknek egyéb urbanisztikai következményei is előre láthatók. Ismeretes, hogy az a fejlődés, amelyről eddig szó volt, legnagyobb részben a pesti oldalon bontakozott ki. A reformkorban és a magyar *Gründerzeit* idején jórészt a Duna bal partján zajlott a polgárosodás folyamata, történt meg a forradalom és települtek a kultúra intézményei is. Buda eközben sokáig fenséges, monarchikus, hivatalos és német maradt. Különállását hangsúlyozta az is, hogy a szuverén magyar kormányzati rezidenciák, a legfontosabb minisztériumok és külképviseletek is itt működtek a második világháború végéig. Ezen a helyzeten valamennyit enyhített néhány nemzeti kulturális intézmény, mindenekelőtt a Nemzeti Galéria és a Széchényi Könyvtár, továbbá akadémiai kutatóintézetek, a műemlékvédelmi hivatal jelenléte. Ha most a visszarendeződés lesz napirenden, kérdés, hogy ezzel ismét a főváros két részének dezintegrálása következik-e be – s ez már nemcsak urbanisztikai kérdés, hanem a magyar kultúra egész struktúrájának egyik alapvető problémája. Leírására aligha találok jobb megfogalmazást, mint néhány sort Térey Jánosnak a *Holmi* folyóirat egyik utolsó számában (XXVI/9, 2014. szeptember, 1063) közölt versesregény-részletéből:

*Azok, akik másfelé laktak Budán,
Azok is, akik sohasem éltek itt,
Aki úgymond felköltöztek a síkságról,
Mintha mind menekülnének valami árvíz elől.
Köztük pár éve Binder is a családjával.
Pedig Binder, született pestiként,
Zuglói öntudatával eleve nem szerette
A hegyet, ezt a nagybetűs Hegyet.*

*Mert van az olyan emberekben, mint
A magukat Hegylakónak hívó hegylakók,
Valami neofita parvenüség. Olyasmi,
Mint azokon az esküvői meghívókon,
Amelyeken a menyasszony feltünteti
A jogi doktorátusát a neve mellett.*

